

Puheteknologian perusteet

Luento 1 – Puheääni

Kurssilla “Informaatioteknologian perusteet”

Tom Bäckström

26.2.2018

Puhe ja kieli

Johdanto

- ▶ Ei ole lainkaan sattumaa että tämä luento esitetään *puhutussa* muodossa.
- ▶ Mikä media sopii parhaiten elämäsi tärkeimpiin hetkiin?
  - ▶ Kun pyydät rakkaintasi naimisiin (kun kosit)?
  - ▶ Työhaastatteluun?
- ▶ Puheella on hyvin erityinen rooli ihmisten kanssakäymisessä ja kommunikaatioissa.

⇒ Puhe on meidän *ensisijainen kommunikaatiomoodi*.

- ▶ Toisaalta “*yksi kuva kertoo enemmän kuin tuhat sanaa*”
  - ▶ Näköaisti on tehokas työkalu *tiedonsiirtoon* (download).
- ▶ Puheääni on parhaimmillaan *vuorovaikutustilanteissa*.

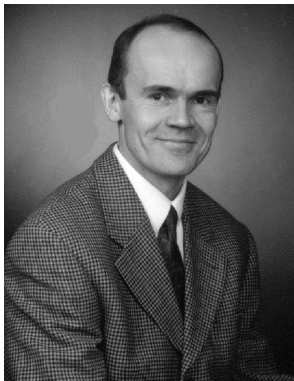

- ▶ Professor of practice Tom Bäckström
- ▶ Väitellyt Otaniemessä 2004, töissä Saksassa 2008-2016 (Fraunhofer IIS ja Friedrich-Alexander University), takaisin Otaniemessä 2016-
- ▶ Tutkimusaiheet
  - ▶ Puheensiirto (puhelimesta puhelimeen ja puhelimesta pilveen)
  - ▶ Yksityisyys puhepalveluissa
  - ▶ Puheäänien matemaattinen mallinnus
  - ▶ Ehostus (kohinanpoisto, monimikrofonimenetelmät), signaalinkäsittely, lineaarialgebra jne.
- ▶ Opetus: ELEC-E550 Puheen käsittely (5 ECTS)

Puheteknologian muut proffat

Johdanto

Akatemiaprofessori Paavo Alku
analyysi, koodaus, synteesi

Professori Mikko Kurimo
tunnistus, synteesi

Orientaatio

Johdanto

Paritehtävä:

- ▶ Mitä puheteknologian sovelluksia olette käyttäneet? (3min)

Oppimistavoitteet

Johdanto

- ▶ Oppii tuntemaan puheteknologian osa-alueet ja tutustuu perusteisiin
  - ▶ Puheen siirto ja koodaus
  - ▶ Puheen ehostus (kohinanpoisto, lähde-erotus)
  - ▶ Puheen tunnistus ja synteesi
- ▶ Tutustua puheäänien peruskäsitteisiin
  - ▶ Puheentuotto ja lingvistiikka
  - ▶ Akustisen puhesignaalin informaatio sisältö
- ▶ Tällä kurssilla tarjotaan yleiskatsaus
  - ▶ Johdanto jossa ei mennä syvemmälle teoriaan

Sisältö

Johdanto

Puheääni

Puheentuotto ja kieli

Puhetyylit

Puhetyylit

Puheteknologian sovelluksia

- Puheenkoodaus

- Puheensiistaus/-ehostus

- Puhekäyttöliittymiä

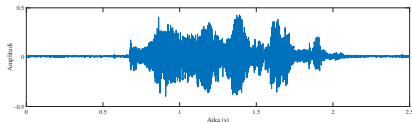
- Puheentunnistus

- Puhesynteesi

Paineaalto

Puheääni

- ▶ Ääni on ilmassa kulkeva paineaalto.
- ▶ Puheäänen taajuusalue noin 80 Hz – 20 kHz.
- ▶ Ääntä nauhoitetaan mikrofoniolla, joka muuntaa paineaallon sähköiseksi signaaliksi.
- ▶ Nykyään tämä signaali muunnetaan yleensä vielä digitaaliseen muotoon AD-muuntimen (analog-to-digital) avulla.

Soita ääniesimerkki

Näytteenotto

Puheääni

- ▶ Jos oletetaan että
  - ▶ näytteenottotaajuus on 8 kHz:iä
(=8000 mittausta paineaallosta per sekunti) ja
  - ▶ jokainen näyte tallennetaan 16 bittisinä numeroina, niin
- ▶ Puheäänen tallentamiseen tarvitaan noin 128 kbit/s.
  - ⇒ Tunnin tallenteelle tarvitaan lähes 500 megatavua!
- ▶ Pakkaamattoman äänen tallennus vie kohtuuttomasti tilaa, vai viekö?
  - ▶ Kuinka paljon informaatiota puheäänessä onkaan?
  - ▶ Mitä tyyppistä informaatioita puheäänessä on?

Informaation tyypit

Puheääni

- ▶ Lingvistinen informaatio (puhuttu teksti/kieli)
  - ▶ Foneemit (äänteet)
  - ▶ Tavut ja sanat
  - ▶ Lauseet jne.
  - ▶ Kieli, murre ja aksentti
- ▶ Paralingvistinen (muu kuin lingvistinen) informaatio
  - ▶ Tila: Henkilöllisyys, tunnetila, terveydentila, ikä, sukupuoli
  - ▶ Kommunikaatiotyyli ja oheisviestintä: Puhetyyli, sosiaalinen konteksti ja -hierarkia, painotus
  - ▶ Fysiologiset parametrit: Kielen, huulten, lihasten yms. asento sekä niiden koko ja jännitys, ilmavirtauksen määrä
  - ▶ Akustiset kuvaukset: Äänenkorkeus, kireys, huokoisuus, puhenopeus
- ▶ Ei ole itsestäänselvää mitä informaatiota puheäänessä on.

Informaation määrä

Puheääni

- ▶ Foneemit/äänteet
  - ▶ Kielessä on tyypillisesti noin 25–32 kirjainta eli yhdessä äänteessä on noin 5 bittiä informaatiota.
  - ▶ Puhenopeus on tyypillisesti välillä 5–15 äännettä per sekunti.
  - ▶ Lingvistinen informaatiotiheys on siksi enimmillään noin $5 \times 15 = 75$ bit/s.
- ▶ Paralingvistisen informaation määrää on vaikea määrittää.
  - ▶ Valistunut arvaus on että sitä ei ole enempää kuin lingvististä informaatiota, eli < 75 bit/s.
- ▶ Yhteensä informaatiotiheys on siis kokoluokka 150 bit/s.
  - ▶ Digitaalisen puhesignaalin informaatiotiheys oli 128 kbit/s eli noin 1000 kertaa suurempi!
- ▶ Puheen käsittelyn keskeisiä ongelmia/tavoitteita on kaivaa se oleellinen ja haluttu informaatio (150 bit/s) esiin informaatiotulvasta (128 kbit/s).

Harjoitus

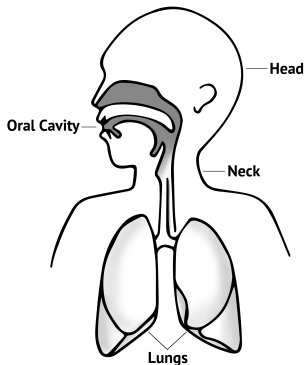
Puheääni

1. Kuunnelkaa seuraavia ääniesimerkkejä ja analysokaa niiden lingvistinen ja erityisesti paralingvistinen sisältö. Kuka puhuu? Ikä, sukupuoli, koko? Tunnetila? Puhetyyli? Sosiaalinen konteksti?
2. Äänittäkää omaa ääntänne (esim. puhelimen videokameralla):
  - 2.1 Vertaa ääntäsi ääniesimerkkeihin. Kuuletko paralingvistisen sisällön erot?
  - 2.2 Kuulostaako oma äänesi siltä kuin uskoit sen kuulostavan?

Ajatuksesta ilmapirtaan

Puheentuotto ja kieli

- ▶ Puhe alkaa aivoissa, jossa muodostetaan haluttu viesti, luodaan lauserakenne, sekä lähetetään lihaksille tarpeelliset ohjausimpulssit.
- ▶ Mekaaninen puheentuotto alkaa keuhkoista, jotka supistuvat siten että ilmanpaine niiden sisällä nousee ja ilma alkaa virrata ulospäin.

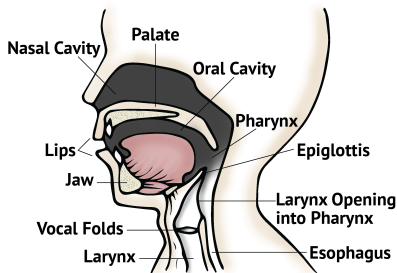
Äänilähde

Puheentuotto ja kieli

- Puheäänen muodostavat kaksi mekanismia:

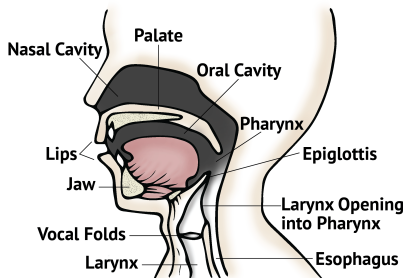
Soinnilliset äänteet Äänihuulia sopivasti jännittämällä ne alkavat värähdellä ilmapirrassa tuottaen jaksollisen aaltomuodon.

Soinnittomat äänteet Kun huulia vie lähelle toisiaan, kieltä lähelle hampaita tai kitalakea, tai jos ääniväylään aiheuttaa muun ahtauman, syntyy ahtaumassa kohinaa (turbulenssia).

Fysiologian sanasto

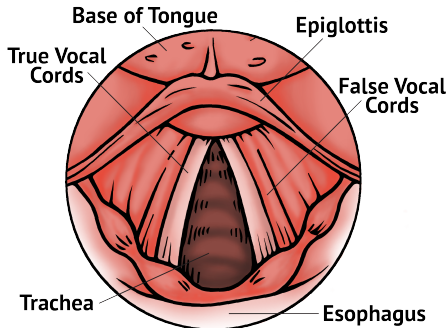
Puheentuotto ja kieli

English	Suomi
nasal cavity	nenäväylä
palate	kitalaki
oral cavity	suuväylä
lips	huulet
tongue	kieli
jaw	leuka
pharynx	nielu
epiglottis	kurkunkansi
glottis	äänirako
vocal folds	äänihuulet
larynx	kurkunpää
esophagus	ruokatorvi
vocal tract	ääniväylä

Soinnilliset äänteet

Puheentuotto ja kieli

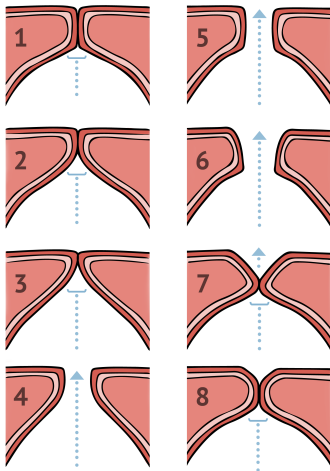

Äänihuulet ylhäältäpäin kuvattuna.

English	Suomi
vocal fold	äänihuuli
trachea	henkitorvi
epiglottis	kurkunkansi

Äänihuulten toiminta

Puheentuotto ja kieli

https://youtu.be/mJedwz_r2Pc?t=17

<https://www.youtube.com/watch?v=W-nS9fgs7Ro>

Ääniväylän vaikutus

Puheentuotto ja kieli

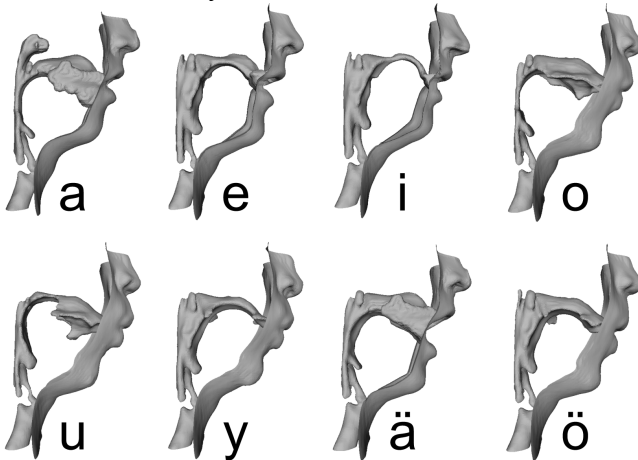
Ääniväyläksi kutsutaan “kurkkua”, eli sitä putkea joka alkaa äänihuulilta ja päättyy huuliin.

- ▶ Erillaisia äänteitä voidaan tuottaa muuttamalla ääniväylän muotoa.
  - ▶ Kokeile sanoa ääneen aeaeaeaeaea, eieieieie, äyäyäyää
- ▶ Ääniväylällä on resonansseja, jotka korostavat tiettyjä taajuuksia äänessä.
  - ▶ Resonanssit muuttuvat kun ääniväylän muotoa muuttaa.
  - ▶ Vokaalit erotetaan toisistaan resonanssien (=formanttien) taajuuksien perusteella

Ääniväylän vaikutus

Puheentuotto ja kieli

Ääniväylä suomen eri vokaaleilla

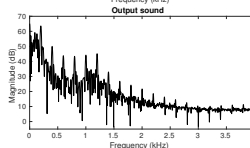
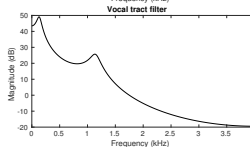
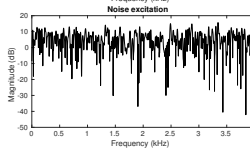
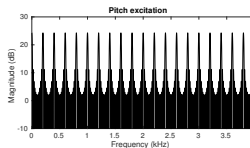
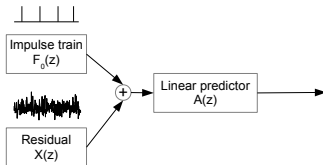

(C) Jarmo Malinen, Aalto-yliopisto

Äänilähteet ja ääniväylä

Puheentuotto ja kieli

- ▶ Äänihuulet tuottavat harmonisen (soinnillisen) signaalin.
- ▶ Soinnittomat äänteet ovat luonteeltaan kohinaa.
- ▶ Ääniväylän resonanssit (formantit) muovaavat spektriä.
- ▶ Soinnilliset ja soinnittomat äänteet summautuvat ja syötetään ääniväylään (esimerkki).

Lineaarinen ennustaminen

Puheentuotto ja kieli

- ▶ Usein käytetty ääniväylä-malli on lineaarinen ennustin.
  - ▶ Jos puhesignaali on s_n , voidaan muodostaa ennustin

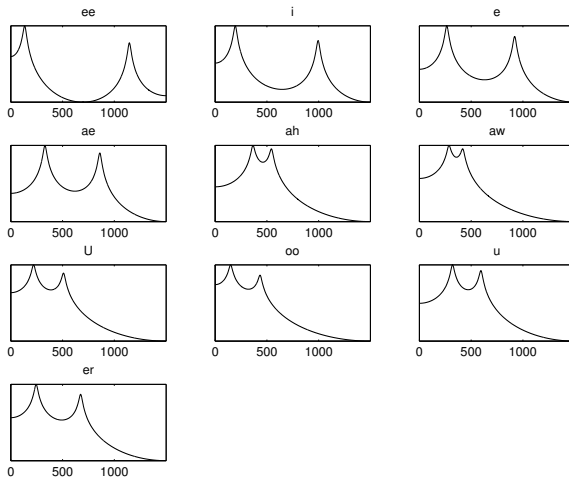
$$\hat{s}_n = - \sum_{k=1}^m a_k s_{n-k}.$$

- ▶ Arvaamme arvon $\hat{s}_n$ painotettuna summana aiemmista näytteistä s_{n-k} .
  - ▶ Skalaarit a_k ovat painokertoimia. Eri äänteillä käytetään eri painokertoimia.
- ▶ Lineaarinen ennustin tunnetaan myös nimillä
  - ▶ Infinite impulse response (IIR) -suodin.
  - ▶ Autoregressive (AR) -suodin.
- ▶ Suotimen Z-muunnoksessa $A^{-1}(z)$, eli sen spektrissä, näkyvät ääniväylän resonanssit huippuina.

Ääniväylän formantit/resonanssit eri vokaaleilla

Puheentuotto ja kieli

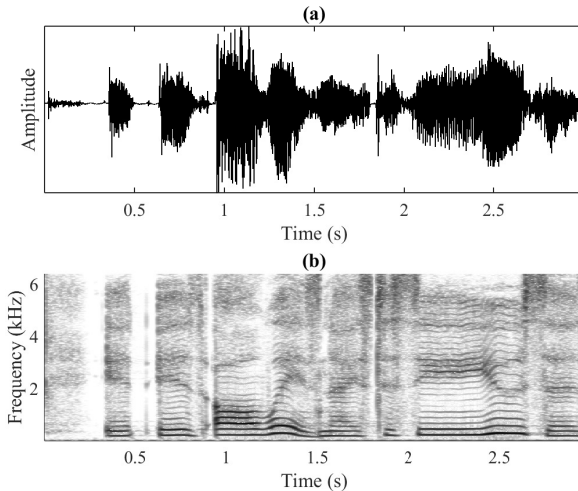
Englannin vokaalien resonanssit taajuusakselilla

Spektrogrammi

Puheentuotto ja kieli

Signaalin spektri ajan funktiona, eli spektrogrammi

Foneemi

Puheentuotto ja kieli

- ▶ Kirjoitetun kielen perusyksikkö: kirjain
- ▶ Puhutun kielen perusyksikkö: *foneemi*
  - ▶ Pienin äänen osanen jolla on merkitys
  - ▶ Kääntäen, muutos foneemissa (voi) aiheuttaa muutoksen sanan/lauseen merkityksessä
  - ▶ Kissa/kassa, Timo/Timi, pieni/sieni, kehu/rehu
- ▶ Puhutun kielen foneemit on kuvattu (aakkoset) standardissa
  - ▶ International Phonetic Alphabet (IPA)

IPA Esimerkkejä – Vokaaleja

Puheentuotto ja kieli

IPA	Esimerkki	IPA	Esimerkki
i	city, see , meat	ʏ	<i>German</i> : müssen
y	<i>German</i> : über, Rübe	o	<i>German</i> : O fen, Roman
ɪ	rose's	ɛ	bed
ʊ	rude	œ	<i>German</i> : Hölle, göttlich
ʊ	<i>Irish</i> : caol	ɜ	bird
u	ough , you , threw	ɞ	<i>Irish English</i> : but
ɪ	sit	ʌ	run, won, flood
Y	<i>German</i> : füllt	ɔ	law, caught, all
ʊ	put, hood	æ	cat, bad
e	<i>German</i> : Genom, Methan	ɐ	<i>German</i> : oder
ø	<i>French</i> : peu	a	hat
ə	about, arena	œ	<i>Swedish</i> : hört
ə	<i>Dutch</i> : ik	ɑ	father
ə	<i>Australian English</i> : bird	ɒ	not, long, talk

IPA Esimerkkejä – Konsonantteja

Puheentuotto ja kieli

IPA	Esimerkki	IPA	Esimerkki
b	buy, cab	θ	thigh, math
d	dye, cad, do	p	pie, spy, cap
ð	thy, breathe, father	r	rye, try, very (trill)
dʒ	giant, badge, jam	ɹ	rye, try, very (approximant)
f	phi, caff, fan	s	sigh, mass
g	guy, bag	ʃ	shy, cash, emotion
h	high, ahead	t	tie, sty, cat, atom
j	yes, yacht	tʃ	China, catch
k	sky, crack	v	vie, have
l	lie, sly, gal	w	wye, swine
m	my, smile, cam	z	zoo, has
n	nigh, snide, can	ʒ	equation, pleasure, vision, beige
ŋ	sang, sink, singer		

Mitä eri puhetyylejä voit keksiä? Mitä eri puhetyyliä kategorioita on olemassa?

- ▶ Tunnetila; innostunut, vihainen, pettynyt, lempeä, pelokas ...
- ▶ Terveystila; terve, nuha, väsynyt, humalainen, patologiat kuten syöpä äänihuulissa ...
- ▶ Ilmaisun keinoja; tavallinen puheääni, julkinen esiintyminen, saarna, monologi, kuiskaus, imitointi ...

Yksityisyys puhekommunikaatiossa

Puhetyylit

- ▶ Kuiskauksella on erityinen merkitys.
  - ▶ Kuiskauksella kerrotaan *salaisuuksia* rajatulle kuulijakunnalle.
  - ▶ Kääntäen, kuiskattu viesti on tärkeämpää tietoa kuin tavallinen puhe.
- ▶ Ihmisillä on yleensä hyvin tarkka käsitys yksityisyyden tasosta;
  - ▶ Kun kuiskaan, antaa se heti viestille tietyn merkityksen.
  - ▶ Kun haluat kertoa mehukkaan salaisuuden kahvilassa ystävällesi, olet automaattisesti varovainen.
  - ▶ Kun kuvaillet eilisen bileitä, on tarina aivan erilainen riippuen siitä onko kuulija läheisin ystäväsi vai äitisi.

Yhteenveto

- ▶ Puheääni on ihmisen tärkein kommunikaatio- ja vuorovaikutusmuoto.
- ▶ Puheääni on paineaalto joka
  - ▶ muodostuu äänihuulten oskilaatioista (soinnilliset äänteet) sekä
  - ▶ turbulensseista ääniväylässä (soinnittomat äänteet) ja jota
  - ▶ muokataan muuttamalla ääniväylän muotoa eli sen resonansseja=formantteja.
- ▶ Puheääni on “kantoaalto”, joka välittää lingvististä ja paralingvististä informaatiota.
- ▶ Foneemi on puheäänien perusyksikkö joka kuvaa pienintä elementtiä joka kantaa jotain merkitystä.
- ▶ Foneemit on kuvattu standardoidussa aakkosissa, jotka tunnetaan nimellä International Phonetic Alphabet (IPA).

Lisää ensi kerralla!